

УДК 911.3

*Людмила Мельник, к. геогр. н., наук. співробітник
e-mail: lysil@ukr.net**Ольга Кривець, к. геогр. н., наук. співробітник
e-mail: e-mail: like_mila@ukr.net**Світлана Батиченко, к. геогр. н., мол. наук. співробітник
e-mail: batychenko_sveta@ukr.net**Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна*

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ МАЛИХ МІСТ, ЩО ОТРИМАЛИ СТАТУС МІСТА В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Визначено кількість населених пунктів, яким надано статус міста за часів незалежності України. Розкриті передумови отримання статусу міста досліджуваними населеними пунктами. Виділено три періоди надання статусу міста відповідним населеним пунктам. За критерієм чисельності населення виділено чотири групи малих міст. Проаналізовано динаміку чисельності населення малих міст України. Досліджувані малі міста України згруповані за показниками динаміки чисельності населення у період з 1989 р. по 2016 р., за особливостями та передумовами отримання статусу міста та за їх чисельністю.

Ключові слова: міста, малі міста, чисельність населення малих міст, динаміка, статус міста.

Людмила Мельник, Ольга Кривець, Светлана Батыченко. ДИНАМИКА ЧИСЛЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ МАЛЫХ ГОРОДОВ, ПОЛУЧИВШИХ СТАТУС ГОРОДА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ УКРАИНЫ

Определено количество населенных пунктов, которым предоставлен статус города за время независимости Украины. Раскрыты предпосылки получения статуса города исследуемыми населенными пунктами. Выделены три периода предоставления статуса города соответствующим населенным пунктам. По критерию численности населения выделены четыре группы малых городов. Проанализирована динамика численности населения малых городов Украины. Исследуемые малые города Украины сгруппированы по показателям динамики численности населения в период с 1989 г. по 2016 г., по особенностям и предпосылкам получения статуса города и по их численности.

Ключевые слова: город, малый город, численность населения малых городов, динамика, статус города.

Ludmila Melnyk, Olga Kryvets, Svetlana Batychenko. POPULATION DYNAMICS OF SMALL TOWNS, WHICH RECEIVED CITY STATUS DURING INDEPENDENCE OF UKRAINE

The rise of population quantity of the city is the key factor development. The rise or down of population quantity of the city is an indicator of the settlement development or decline. Small towns, established in the period of Ukraine independence are actual objects of social-geographical research. To the category Small towns in Ukraine are included the towns with a population of 50 thousand inhabitants. The preconditions of getting the town status were analyzed. as a result We got next groups of towns: historical-cultural towns which lost the city status during the Soviet period; historical and cultural towns, which first received city status in independent Ukraine; settlements created during the Soviet era which had a special purpose (military); based settlements during the Soviet era as a center of energetic industry sector. These settlements got the town status in three periods: in the early 90's, the late 90's, the modern period. According to population quantity of towns the grouping was conducted. The following groups are identified: up to 5 thousand residents (three cities), 5-10 thousand residents (six cities) 10-20 thousand population (10 cities), 20-50 thousand residents (three cities). More than a half of the cities are characterised by the population decline. Two cities -Pereshchepino and Svetlodarsk are characterized by stable changes in population dynamics indicators. Population growth is typical for Kyiv's satellites (Bucha) and Odessa's (Yuzhny, Teplodar), as well as for military cities.

Key words: cities, towns, small cities population, dynamics, city status.

Вступ. Актуальність проблеми. Важливе значення для розвитку поселенської мережі та господарства мають малі міста, які визначають характер і рівень розвитку регіону в цілому. За роки незалежності України кількість малих міст зросла на 36 міст, з них 14 міст перейшли з групи середніх міст за рахунок скорочення їх чисельності населення. Разом з тим 22 населені пункти в країні отримали статус міста. Отримання відповідного статусу безпосередньо не залежить від чисельного складу населеного пункту. Але тенденції зміни чисельності населення малих міст позначаються на їх функціональній діяльності. Саме тому є досить актуальним дослідження динаміки чисельності населення в межах даної категорії міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальними завжди залишалися питання, які

стосувалися вивчення різних аспектів міських поселень. Проблеми соціально-економічного розвитку малих міст України опрацьовували у своїх наукових роботах такі вчені як М. Вишиванюк [2], Т. Дерун [3, 4], А. Доценко [5], С. Петрук [12]. Регіональні питання розвитку малих міських поселень України висвітлені у працях Н. Дністрянської, М. Дністрянського [6], Г. Заваріки [8], І. Мельник [10], А. Мозгового [11].

Метою статті є виявлення основних тенденцій змін чисельності населення в межах малих міст України, які отримали статус міста в період незалежності України.

Виклад основного матеріалу. За період 1991 – 2016 років статус міста отримали 22 населених пункти. Всі ці міста відносяться до категорії малих міст за критерієм чисельності населення. Спираючись на законодавчу базу України [1], а також на дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених [2-

12] до категорії малих міст в Україні відносять міста з чисельністю населення до 50 тис. осіб.

Передумовами отримання статусу міста даних населених пунктів, можна виділити такі:

- населені пункти, які мають історико-культурне значення та мали статус міста в дорядянський період, та втратили його з приходом Радянської влади: *Глиняни* (було засновано 1379 р., Магдебурзьке право отримало у 1397 р., поновлено статус міста у 1993 р.); *Липовець* (перша згадка 1545 р., 1606 р. отримує Магдебурзьке право, статус міста поновлено у 2001 р.); *Чуднів* (перша згадка датується 1416 р., статус міста поновлено у 2012 р.); *Шумськ* (засновано у 1149 р., статус міста поновлено у 1999 р.); *Олевськ* (Магдебурзьке право отримало у 1641 р., статус міста поновлено у 2003 р.); *Березне* (Магдебурзьке право отримало у 1584 р., статус міста поновлено у 2000 р.); *Батури* (статус міста з 1625 р. по 1923 р., поновлено статус міста у 2008 р.).

- населені пункти, які мають історико-культурне значення та статус міста отримали лише в період незалежної України: *Перечин* (вперше містечко згадується у 1399 р.); *Ланівці* (вперше містечко згадується в 1444 р.); *Перещепине*, *Баранівка*, *Армянськ* (перші згадки у 1736 р.); *Моршин* (засноване у 1482 р.).

- населені пункти – центри енергетичної промисловості, засновані за часів радянської влади: *Щолкіне* (засноване у 1978 р. – планувалося створення потужного центру енергетики в Криму – недобудована Кримська АЕС, перша промислова сонячна електростанція, що наразі не працює); *Бурштин* (засноване у 1596 р., у повоєнні роки введено в експлуатацію Бурштинську державну районну електростанцію); *Зеленодольськ* (засноване у 1961 р. і пов'язане з будівництвом Криворізької ДРЕС-2); *Миколаївка* (засноване у XVIII ст., у 1951 р. розпочато будівництво Слов'янської ДРЕС); *Світлодарськ* (засноване у 1970 р. і пов'язане з будівництвом Вуглегірської ДРЕС); *Теплодар* (засновано населений пункт у 1983 р. і пов'язано з будівництвом Одеської АЕС, яке припинено в ході перевірки ділянки розташування станції на небезпечній території зсуву ґрунтів).

- населені пункти, що мають статус місто-супутник: *Буча* (місто-супутник столиці); *Южне* (місто-супутник обласного центру).

- населений пункт заснований в радянський період та має спеціальне призначення: військове містечко *Новий Калинів* (засноване у 1951 р., статус міста з 2005 р.).

В хронологічному порядку отримання статусу міста населеними пунктами можна виділити три періоди:

I період – початок 1990-х років (1991 – 1993 рр.) статус міста отримали 7 населених пунктів, а саме, Армянськ, Щолкіне, Світлодарськ, Зеленодольськ, Бурштин, Глиняни, Южне;

II період – кінець 1990-х років – початок 2000х років (1997-2005 рр.): статус міста отримали 10 міст – Моршин, Теплодар, Шумськ, Перещепине, Березне, Липовець, Баранівка, Ланівці, Миколаївка,

Олевськ, Перечин, Новий Калинів;

III період (2007-2012 рр.) 5 населених пунктів в Україні отримали статус міста: Буча, Батури, Чуднів.

Малі міста мають значну диференціацію чисельності населення. Тому в межах малих міст, які отримали статус міста за часів незалежності України нами запропоновано виділяти наступні групи за чисельністю населення:

1) **до 5 тис. осіб** – включає в себе 3 міста: Батури Чернігівської області, Новий Калинів та Глиняни Львівської області;

2) **5-10 тис. осіб** – до даної групи міст входять 6 міст: Липовець Вінницької області, Чуднів Житомирської області, Перечин Закарпатської області, Моршин Львівської області, Ланівці та Шумськ Тернопільської області;

3) **10-20 тис. осіб** – до даної групи входить 10 міст: Щолкіне АР Крим, Зеленодольськ та Перещепине Дніпропетровської області, Миколаївка та Світлодарськ Донецької області, Олевськ та Баранівка Житомирської області, Бурштин Івано-Франківської області, Теплодар Одеської області, Березне Рівненської області;

4) **20-50 тис. осіб** – дана група складається з 3 міст: Армянськ АР Крим, Буча Київської області та Южне Одеської області.

Динаміка чисельності населення досліджуваних малих міст наведена у таблиці 1.

За період з 1989 р. по 2016 р. для населених пунктів, які отримали статус міста, характерна така динаміка чисельності населення:

- максимальні темпи скорочення чисельності населення характерні для курортного міста – Моршин (35%), що пояснюється відтоком населення до потужного центру притягання міста Трускавець, що спричинено близькістю розташування центру до міста. Скорочення населення на 34% також відбулося в місті Батурині, покращенню демографічної ситуації в містечку не сприяло, навіть, відновлення статусу міста – резиденції гетьманів Війська Запорізького XVIII ст.. Спостерігається скорочення чисельності населення у наступних містах: Щолкіно – на 24%, Глиняни – на 18,1%, Олевськ – на 16,1%, Чуднів – на 14,9%, Липовець – на 11,5%, Зеленодольськ – на 10,9%, Армянськ на 10,3% (в зв'язку з окупацією АР Крим дані взяті за 2014 рік);

- для міст Перечин, Ланівці, Баранівка та Миколаївка характерне скорочення чисельності населення в межах з -2,2% до -10,0%

- для двох міст індустріальних регіонів Дніпропетровської та Донецької областей – Перещепине та Світлодарськ характерні незначні коливання показника динаміки чисельності населення: з -2,2% до +2,5%;

- зростання чисельності населення з +2,5% до +10% характерне для міст Бурштин та Березне;

зростання чисельності населення характерне для міст, які знаходяться у зоні впливу великих міст, а саме: Києва – Буча (22% приріст населення) та Одеси – Теплодар (23%);

- а також зростання чисельності населення ха-

рактерне для військового міста Новий Калинів (16%) та міста Шумськ (11%);

• максимальний показник зростання чисельності населення (більше ніж удвічі) характерний для міста Южне. У таблиці 2 досліджували малі

міста України згруповані за показниками динаміки чисельності населення за період 1989 р. по 2016 р., особливостями та передумовами отримання статусу міста та їх чисельністю.

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення населених пунктів віднесені до категорії міст за період 1991 – 2016 роки

Рік отримання статусу міста	Місто	Район	1989 р.	2001 р.	2016 р.
АР Крим					
1991	Армянськ		24 833	24 508	22 286 ¹
1992	Щолкіне	Ленінський	14 659	11 677	11 169 ²
Вінницька					
2001	Липовець	Липовецький	9 764	9 300	8 642
Дніпропетровська					
1993	Зеленодольськ	Апостольський	15 355	14 986	13 683
2000	Перещепине	Новомосковський	9 882	10 150	10 129
Донецька					
2003	Миколаївка	Слов'янська міська рада	16 189	16 493	15 245
1992	Світлодарськ	Бахмутський	12 162	13 203	11 898
Житомирська					
2001	Баранівка	Баранівський	12 638	12 523	11 895
2003	Олевськ	Олевський	12 323	10 851	10 339
2012	Чуднів	Чуднівський	6 791	6 450	5 777
Закарпатська					
2004	Перечин	Перечинський	7 200	7 020	6 737
Івано-Франківська					
1993	Бурштин		14 416	15 182	15 275
Київська					
2007	Буча		26 115	28 279	31 826
Львівська					
1993	Глиняни	Золочівський	3 846	3 372	3 151
1997	Моршин		9 158	4 963	5 926
2005	Новий Калинів	Самбірський	-	3 584	4 155
Одеська					
1997	Теплодар		8 349	9 036	10 296
1993	Южне		15 587	24 167	32 154
Рівненська					
2000	Березне	Березнівський	12 383	13 444	13 373
Тернопільська					
2001	Ланівці	Лановецький	9 318	8 547	8 767
1999	Шумськ	Шумський	4 925	5 010	5 476
Чернігівська					
2008	Батурин	Бахмачський	3 920	3 066	2 581

Складено авторами на основі даних [13, 14]

¹ Дані станом на 2014 р.

² Дані станом на 2014 р.

Таблиця 2

Групування малих міст України за показниками динаміки чисельності населення, чисельністю населення та особливостями отримання статусу міста

Міста	Група за динамікою чисельності населення	Група за особливостями набуття статусу міста	Групи за чисельністю населення
Батурин	1*	a*	до 5 тис. осіб
Глиняни			5-10 тис. осіб
Чуднів			
Липовець		10-20 тис. осіб	
Олевськ			
Моршин		b*	5-10 тис. осіб
Армянськ			20-50 тис. осіб
Щолкіне			
Зеленодольськ		c*	10-20 тис. осіб
Перечин	2*		5-10 тис. осіб
Ланівці			
Баранівка		10-20 тис. осіб	
Миколаївка	c*		10-20 тис. осіб
Світлодарськ		3*	c*
Перещепине	b*		
Березне		4*	a*
Бурштин	c*		
Шумськ		5*	a*
Теплодар	c*		
Буча			d*
Южне			
Новий Калинів	e*		

1* – малі міста, для яких характерні максимальні темпи скорочення чисельності населення – понад 10%;

2* – малі міста, для яких характерно скорочення чисельності населення від -2,2% до -10%;

3* – малі міста, для яких характерно незначні коливання показника динаміки чисельності населення: від -2,2% до +2,5%;

4* – малі міста, для яких характерно зростання чисельності населення з +2,5% до +10%;

5* – малі міста, для яких характерні максимальні темпи зростання чисельності населення – понад 10%;

a* – населені пункти, які мають історико-культурне значення та мали статус міста в дорадянський період та втратили його з приходом Радянської влади;

b* – населені пункти, які мають історико-культурне значення та статус міста отримали в період незалежної України;

c* – населені пункти – центри енергетичної промисловості;

d* – населені пункти, що мають статус міста-супутника;

e* – населений пункт, створений в радянський період та має спеціальне призначення.

В 59% досліджуваних малих міст України сформувалася тенденція до скорочення чисельності населення. Зростання чисельності населення характерно для 31% малих міст. Для 10% малих міст характерні незначні коливання показника чисельності населення.

Висновки. Отже, для даних малих міст притаманні наступні передумови отримання статусу міста досліджуваних населених пунктів: 1) населені пункти, які мають історико-культурне значення та мали статус міста в дорадянський період, та втратили його з приходом Радянської влади; 2) населені пункти, які мають історико-культурне значення та статус міста отримали лише в період незалежної України; 3) населені пункти – центри енергетичної промисловості, засновані за часів радянської влади; 4) населені пункти, що мають статус – місто-супутник; 5) населений пункт, заснований в радянський період та має спеціальне призначення. Зазначені

населені пункти отримували статус міста в три часові періоди: 1) на початку 1990-х років ХХ століття (1991 - 1993 рр.), 2) кінець 1990-х років – початок 2000-х років (1997 - 2005 рр.), 3) період з 2007 по 2012 рік. Отримання статусу міста даними населеними пунктами не вплинула на зміну їх чисельності населення. Для більше ніж половини міст характерно скорочення чисельності населення. Це пов'язано із закриттям містоформуєчих підприємств, що були єдиним джерелом доходів до місцевих бюджетів. Зростання чисельності населення характерно для: міст, які знаходяться у зоні впливу великого міста; міст, в яких наявні функціонуючі, прибуткові підприємства; місто зі спеціальним призначенням (військове призначення). Проаналізувавши динаміку чисельності населення міст, нами виявлено, що чисельність їх жителів безпосередньо не має впливу на його зростання чи скорочення.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст: Закон України від 4 березня 2004 року № 1580-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 24. – ст. 332.
2. Вишиванюк М.М. Регулювання соціально-економічного розвитку малих міст [Текст] : автореф. дис... канд. економ. наук : 08.00.05 / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2010. – 25 с.
3. Дерун Т.М. Формування та реалізація державної політики розвитку малих міст України [Текст]: автореф. дис... канд. економ. наук : 25.00.02 / Національна академія державного управління при Президентові України. – Київ, 2011. – 23 с.
4. Дерун Т.М. Проблеми розвитку малих міст в умовах соціально-економічної трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] / Т.М. Дерун // Державне управління: теорія та практика. – 2009. – № 2(10). – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2009_2/
5. Доценко А.І. Основні напрями соціально-економічного розвитку малих монофункціональних міст України [Текст] / А.І. Доценко // Український географічний журнал. – 2011. - № 1. – С. 51-55.
6. Дністрянська Н.І. Дуже малі міські поселення Львівської області: суспільно-географічний потенціал та перспективи розвитку: монографія [Текст] / Н.І. Дністрянська, М.С. Дністрянський. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 198 с.
7. Дронова О.Л. Геоурбаністика : навч. посіб. [Текст] / О.Л. Дронова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – 419 с.
8. Заваріка Г.М. Трансформація розселення Луганської області: монографія [Текст] / Г.М. Заваріка. – Луганськ, Ноулідж, 2012. – 179 с.
9. Мезенцев К.В. Тренди розвитку міських поселень в Україні: стійкі та вразливі міста [Текст] / К.В. Мезенцев // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Географія. – К., 2013. – Вип. 1(61). – С. 31-36.
10. Мельник І.Г. Суспільно-географічні засади розвитку малих і середніх міст Луганської області [Текст]: автореф. дис... канд. економ. наук : 11.00.02 / КНУ імені Тараса Шевченка МОН України – Київ, 2006. – 20 с.
11. Мозговий А.А. Функціональний розвиток малих міст в регіональній системі розселення (на прикладі Подільської регіональної системи розселення) [Текст]: автореф. дис... канд. геогр. наук : 11.00.02 / КНУ імені Тараса Шевченка МОН України. – К., 2004. – 21 с.
12. Петрук С.Л. Малі міські поселення України: аналіз сучасного соціально-економічного стану та проблем розвитку [Текст] / С.Л. Петрик // Український географічний журнал. – 2011. - № 4. – С. 50-54.
13. Чисельність наявного населення на 1 січня 2016 року [Текст] : статистичний бюлетень / Державний комітет статистики України / М.Б. Тімоніна (відп. за вип.). – К.: Б.в., 2016. – 86 с.
14. Кількість та територіальне розміщення населення України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Всеукраїнський перепис населення України, 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/publications/>.

References:

1. Pro zatverdzhennja Zagalnodержavnoi programy rozvytku malykh mist: Zakon Ukrainy vid 4 bereznja 2004 r. № 1580-IV (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 24, 332.
2. Vyshyvanyuk, M.M. (2010). *Reguluvannya sotsialno-ekonomichnoho rozvytku malykh mist* [Regulation of Social and Economic Development of Small Cities of the Region]. Lviv: Instytut regionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 25.
3. Derun, T.M. (2011). *Formuvannya ta realizatsiya derzhavnoi polityky rozvytku malykh mist Ukrainy* [Forming and realization of public policy of development of small cities of Ukraine]. K.: Natsionalna akademiya derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy, 23.
4. Derun, T.M. (2009). *Problemy rozvytku malykh mist v umovakh sotsialno-ekonomichnoi transformatsii ukrain-skoho suspilstva* [Problems of development of small cities are in condition of socio-economic transformation]. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka*, 2(10). Available at: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2009_2/
5. Dotsenko, A.I. (2011). *Osnovni napryamy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku malykh monofunktsionalnykh mist Ukrainy* [The main direction of socio-economic development of small monofunctional cities in Ukraine]. *Ukrainskyi geografichnyi zhurnal*, 1, 51-55.
6. Dnistrianska, N.I., Dnistrianskyi, M.S. (2013). *Duzhe mali miski poselennya Lvivskoi oblasti: suspilno-geografichni potentsial ta perspektyvy rozvytku* [Very small cities of the Lviv region: human-geographical potential and development prospects]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 198.
7. Dronova, O.L. (2014). *Geourbanistyka: navch. posib.* [Geourbanistics: Tutorial]. K.: Vydavnycho-poligrafichnyi tsentr Kyivskiyi universytet, 419.
8. Zavarika, G.M. (2012). *Transformatsiya rozselennya Luhanskoї oblasti* [Transformation settlement of Luhansk region]. Luhansk: Noulidzh, 179.
9. Mezentsev, K.V. (2013). *Trendy rozvytku miskykh poselen v Ukraini: stiyki ta vrazlyvi mista* [Trends in urban settlements development in Ukraine: strong and vulnerable cities]. K.: *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu, Geografiya*, 1 (61), 31-36.

10. Melnyk, I.G. (2006). *Suspilno-geografichni zasady rozvytku malykh i serednikh mist Luhanskoï oblasti* [Social and geographical bases of development of small and medium cities of the Luhansk oblast]. K.: KNU imeni Tarasa Shevchenka MON Ukrainy, 20.
11. Mozgovyi, A.A. (2004). *Funktsionalnyi rozvytok malykh mist v regionalniy systemi rozselennya (na prykladi Podilskoi regionalnoi systemy rozselennya)* [The functional development of small towns in the regional settlement system (for example, Podolia regional settlement system)]. K.: KNU imeni Tarasa Shevchenka MON Ukrainy, 21.
12. Petruk, S.L. (2011). *Mali miski poselennya Ukrainy: analiz suchasnoho sotsialno-ekonomichnoho stanu ta problem rozvytku* [Small urban settlement Ukraine: an analysis of contemporary socio-economic state and problems of development]. K.: *Ukrainskyi geografichnyi zhurnal*, 4, 50-54.
13. *Chyselnist nayavnoho naseleennya na 1 sichnya 2016 roku : statystychnyi byuletyn (2016)* [The population on January 1, 2016]. State Statistics Service of Ukraine, 86.
14. *Kilkist ta terytorialne rozmishhennya naseleennya Ukrainy za danymy Vseukrainskoho perepysu naseleennya 2001 roku* [The number and territorial distribution of the population of Ukraine]. All-Ukrainian population census' 2001. Available at: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/publications/>

Надійшла до редколегії 19.03.2017 р.